

СИМВОЛІЗМ КОМПОНЕНТА БУБЛИК У ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК

Фіксація текстів діалектного мовлення в різні часові періоди і на різних територіях є своєрідною пам'яткою, у якій відображені живі мовні процеси.

Дослідження актуальної проблеми про просторове буття фразеологізму і власне його компонентів (на основі наративів, словників, фольклорних та етнологічних пам'яток) уможливорює вияви територій, де вживання і розуміння слова збігається з його функціями у фраземі або лише одне з багатьох значень загальноновживаного слова стає фразеотворювальним. Зрештою, лексеми, які вийшли з активного вжитку і невідомі говірконосям, можуть бути зафіксовані у фразеологізмі. Попередній аналіз підтверджує думку про наявність просторових кореляцій, із залученням більшої емпіричної бази української діалектології ареальний опис може бути уточнений і доповнений.

В українському мовознавстві ХХІ ст. значна увага присвячена не лише наповненню емпіричної бази народної фразеології (що завжди буде актуальним), а й дослідженню її компонентного складу. У дисертаційних роботах на матеріалі української літературної мови, зокрема, досліджено такі фразеоконстанти, як душа (О.М. Каракуця), назви метрологічних і грошових одиниць (З.І. Унук), людей (Н.В. Щербакова), власні назви (Н.М. Пасік) та ін. Здебільшого метою науковців був опис внутрішньоконцентних зв'язків, взаємовідношення лінгвального та екстралінгвального із залученням знань з філософії, культурології, психології тощо.

Важливим на сьогодні є дослідження фразеосистем говіркового мовлення, особливо структурно-семантичні характеристики та національно-культурна специфіка фразеологічних одиниць з діалектною складовою компонентів. Зауважимо, що повнота і достовірність інформації про територіальні фразеологізми та їх компоненти забезпечує об'єктивне визначення не тільки особливостей українських діалектів, їх мобільність, а й нарізність побутування лексем і фразем як виразників ментальності етносу.

Г.М. Добролюба описала лексико-тематичні групи фразеологізмів, що містять компонент-назву хліб, тісто, борошно, мука, назви борошняних варених страв і печених виробів, на матеріалі говіркових фразем Середнього Полісся [6]. Визначено, що у фразеологічній одиниці метафорично переосмислено властивості хліба, тому його номінації та назви інших борошняних виробів маніфестують особливості поведінки людини, риси зовнішності, її соціальний статус та рівень добробуту.

Мета нашої статті – дати лінгвокультурологічну інтерпретацію образів, що стали основою творення вторинних ознак на прикладі фразеологізмів із компонентом *бублик* (з усіма його діалектними варіантами), простежити їх просторове поширення. Матеріалом для дослідження послуговували словники лексики та фраземіки говірок української мови. Зауважимо, що фразеологія говорів на сьогодні представлена нерівномірно: найбільше територіально охоплено даними південно-західне наріччя – східноpodільські говірки (М. Доленко), західноpodільські та південно-волинські (Н.Д. Коваленко), волинські (Н.В. Кірілкова), лемківські (Н.Д. Вархол, А.О. Івченко; Я.В. Битківська, Г.Ф. Ступінська); північне наріччя представлене у словниках західнополіських говірок (Г.Л. Аркушин, З.С. Мацюк) та частково середньополіських (Г.І. Добролюба), не маємо ідеографічного опису фразем Східного Полісся; нижньонаддніпрянські говірки (В. Чабаненко) презентують південно-східне наріччя, а найбільше сталих виразів (8112 одиниць) зафіксовано у 6-му виданні фразеологічного словника східнословобожанських і степових говірок (Луганська та Донецька області) В.Д. Ужченка і Д.В. Ужченка.

Внутрішня форма фразеологічних одиниць виражає прикметні риси матеріальної та духовної культури носіїв мови, а тому в народній фразеології національно-культурні особливості мовної системи виявляються найбільш яскраво та своєрідно.

У словниках символів української культури зрідка кодифікують слово *бублик*, лише в словнику-довіднику В.В. Жайворонка «Знаки української етнокультури» знаходимо тлумачення досліджуваної лексеми, семантика якої має глибинне етнокультурне нашарування – це традиційний український виріб із заварного тіста у вигляді круглого кільцеподібного кренделя; в'язки бубликів були неодмінним товаром старовинних торгів, добрим гостинцем для дітей [8, 56].

Отже, цілком очевидним є факт повного збігу семантики, компонентного складу та структури деяких фразем у різних діалектах, у літературній мові та діалектах.

На жаль, матеріали Атласу української мови не фіксують територіальне поширення аналізованої лексеми, але укладачі словників говірок (з огляду на завдання подати лексику, відмінну від

літературного стандарту) фіксують такі діалектні варіанти слова *бублик*: карпатський *вобара'нки* [10]; лемківський *обар'янець* [17, 202], західноpodільський *вобарінок*, наддністрянський *обарінок* [2, 44]; середньоподільський *обара'нка* [12, 139]; західнополіський *бу'блик*, рідко 'калачик' [1, I, 34], а також виявлено *бублик* – біблях, зелений плід на стеблах картоплі після цвітіння [1, I, 20].

На основі численних фольклорно-етнографічних праць визначено, що бублик часто був об'єктом жартів, ймовірно, через його незвичайну форму: *бублик – не хліб; чудний як бублик: кругом об'їси, а всередині нема нічого* [8, 57], *дірка без обарінка ніщо, як дірка без обарінка ніяк* [11, 496]; *бублики в голові* (в кого) 'у кого-н. немає розуму; не все гаразд із розумовими здібностями' [18, 74]; *бублики ногами малювати (рисувати)* 'іти заточуючись, бути п'яним' [18, 74].

Національне світорозуміння, зреалізоване у фразеологічних одиницях, формується завдяки взаємодії різних пізнавальних механізмів: фіксація образу, обробка цієї інформації мисленнєвими операціями, а в кінцевому результаті – формування стереотипів, традиційних оцінок явищ чи подій. За матеріалами сучасних фразеологічних словників українських говірок, найчастіше компонент *бублик* у складі сталих мовних одиниць виступає символом порожнього, беззмістовного через особливість зовнішнього вигляду – порожнини всередині виробу.

У «Фразеологічному словнику східнословобожанських і степових говірок Донбасу» В.Д. Ужченка і Д.В. Ужченка зафіксовано компаративні фразеологізми прислівникового типу, що можуть вживатися із супровідними словами *чванитися, ламатися, пишатися*, на позначення поняття 'дуже, надто', наприклад: *як здобний бублик* [18, 75]; *як житний (житній) бублик у помийниці* [18, 74]; *як яшний бублик у помийниці* [18, 75]. У подільських говірках зафіксовано синонімічні фразеологізми *як бублик у помиях* та *як кабулька на окропі* [7, 103].

Звичайно, із поповненням емпіричної бази фразеології з інших територій ці дані можуть уточнюватися, а висновки конкретизуватися.

Особливо актуальними і частовживаними в останні десятиліття стали фразеологізми на позначення поняття 'мало заробити; нічого не отримати' зі супровідними словами *заробити, дістати, отримати*. У західноpodільських говірках зафіксовано *заробити на дз'урку в'ід бубли'ка* (с. Зеленче Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.); *заробити на дз'урку в'ід вобар'інка* 'мало заробити' (с. Залуччя Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); у лемківських – *достати з обарянца діру* 'нічого не отримати; даремно старатися' [16, 139; 3, 50], *достати з обарянца діру* 'нічого не отримати' [3, 94], *дистати дз'урку з обар'янц'а* 'не одержати зовсім нічого' [17, 202]; у східностепових – *за дірку від бублика* [4, 138]; середньонаддніпрянських – *дірочку в'ід бублика* 'нічого; ніщо' [13, 243]; східнословобожанських – *з бубличка кружечок, дірка від бублика* 'нічого; ніщо' [18, 75]; західнополіських – *принисла'ди'рочку год бу'блика* [1, I, 34]. Лише на Лемківщині було зафіксовано фразеологізм цієї семантичної моделі *достати з пеца діру* [15, 80; 3, 50]. У середньоподільських говірках на позначення поняття 'нічого' вживають фразеологізми *дірка від бублика* або *дірка з бублика* [5, 59], *не вартий дірки з (від) бублика* [5, 59].

Аналізовані вище фразеологізми доповнюють ряд прикладів семантичної фразеомоделі 'мало заробити', в основі образності яких – енантіосемія, що виявляється у протиставленні фраземи та супровідного слова. Така внутрішня антонімія дозволяє виразити найвищий рівень ознаки чи стану, надає висловлюванню яскравого іронічного забарвлення: західноpodільські *заробити на с'іл' до восе'лед'ц'а* (с. Вінківці Вінковоцького р-ну, с. Зелене Волочиського р-ну, с. Майдан-Олександрівський Вінковоцького р-ну, с. Рахнівка Дунаєвецького р-ну, с. Цикова Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.), *заробити на рукаї до жи'л'етки* (с. Кормильча Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); східнонаддніпрянський *рукава'од ж'іл'отки* [19, 319]; словобожанський *заробити на сіль до оселедця* [20, 203]. Використання таких енантіофразем у живому мовленні служить ще одним доказом того, що експресивне мовлення виявляє тенденцію до комплексного висловлення, використовуючи ефект подвоєння експресії.

Окрім словників діалектної лексики з різних територій, на варіантність лексеми вказують і фразеологічні словники, і тексти зразків зв'язного діалектного мовлення. Зазначимо, що у словнику «Лексикон Львівський: поважно і на жарт», де зібрано зразки мовлення власне південно-західного наріччя з усіма впливами споріднених і неспоріднених мов, зафіксовано вживання лексеми *обар'інок* зі значенням 'коло, кільце' [11, 496].

На основі таких візуальних спостережень і ітворюлися сталі вирази *завертат' хвіст бубликом* 'тішитися, радіти' [19, 44], *держит' хвіст бубликом* 'почувати себе впевнено, бути в гарному настрої' [19, 35]; *скрутит'ся бубликом* – те саме, що *зігнути'ся в бублик* 'зігнути'ся, утворивши коло' [19, 129]; середньоподільський – *тримати хвіст бубликом* 'бадьоритися' [5, 183].

На території Західного Поділля нам вдалося зафіксувати фразеологізми із компонентом *бублик* на позначення поняття 'не виконувати обіцянки': *году'вати д'ірками в'ід бублик'іу* (кого) (с. Маків Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.); *го'ду'вати заїтраш'іми бубли'ками* (кого) (с. Сатанів Городоцького р-ну Хмельницької обл.).

Іншу негативну поведінку людини – обманювати когось – засуджують через фразеологізм, який фіксують на більшості територій: східнословобожанські та степові говірки Донбасу – *вішати бублик (бублики) на носа кому* ‘обманювати, брехати кому, заморочувати кого’ [18, 74], *кришити бублик* на кого ‘казати неправду про кого-н.’ [18, 74]; центральнословобожанські – *бублики вішать на носа* ‘обманювати, піддурювати, ошукувати’ [14, 201]; волинські – *вішати бублик на носа* ‘брехати’ [9, 32]. Для підкреслення неможливості переконати вперту або нетямущу людину лише у словобожанських говірках вживають фразеологізм *хоч бублики на голові рівняй кому* [18, 75].

Зовнішній вигляд людини теж може бути оцінений фразеологізмами з компонентом *бублик*, наприклад: *хоч бублик чіпляй* ‘кирпатий, задертий угору (про ніс)’ [18, 74]; *як бубликами обкиданий* ‘який має синяки’ [18, 74].

Отже, у момент комунікації фразеологізм виконує роль основного елемента у передачі знань і досвіду, але здебільшого у вираженні експресії та емоцій. У фразеографічному матеріалі з трьох наріч української мови трапляються форми висловів і слова-компоненти, що не відповідають загальнонаціональним через діалектні фонетичні, акцентуаційні, морфологічні відмінності, проте це не впливає на традиційну внутрішню структуру фразем, значення їх зрозуміле.

Попередній аналіз підтверджує наявність просторових кореляцій фразеологізмів та їх компонентів, із залученням більшої емпіричної бази української діалектології ареальний опис може бути уточнений і доповнений.

Список використаних джерел

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. / Григорій Аркушин. – Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа», 2000.
2. Бичко З.М. Діалектна лексика наддністрянського говору / З.М. Бичко. – Тернопіль : Лідер, 2000. – 280 с.
3. Вархол Н. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини / Вархол Н., Івченко А. – Братіслава : Словацьке педагогічне вид-во. Відділ укр. літ-ри в Пряшеві, 1990. – 160 с.
4. Грица Т.Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької обл. : дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». – Харків, 1996. – 181 с.
5. Доброльожа Г. Фразеологічний словник говірок Житомирщини / Галина Доброльожа. – Житомир: Вид-во «Волинь», 2010. – 404 с.
6. Доброльожа Г.М. Хліб та борошняні вироби в поліській фразеології: історичний та етнокультурний коментар / Галина Доброльожа // Мовознавчий вісник : збірник наукових праць / відп. ред. Мартинова Г.І. – Черкаси, 2012. – Вип. 14-15. – С. 128-134.
7. Доленко М.Т. Матеріали для словаря диалектных фразеологизмов Подолья / М.Т. Доленко // Тр. Сам. ГУ, 1975. – Вип. 272. – Вопросы фразеологии. – №8. – С. 131-161.
8. Жайворонок В.В. Знаки української етнопольтури : словник-довідник. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
9. Кірілкова Н.В. Словник волинської фразеології / Н.В. Кірілкова. – Острог-Рівне, 2013. – 192 с.
10. Лавер В.И. Фраземика украинских диалектов карпатского региона : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : специальность 10.02.01 / Ужгородский гос. ун-т. – К., 1992. – 50 с.
11. Лексикон Львівський: поважно і на жарт / Наталія Хобзей, Оксана Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш. – Львів, 2009. – 672 с.
12. Лисенко П.С. Словник поліських говорів / П.С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1874. – 260 с.
13. Лонська Л. Народна фразеологія як елемент збереження етнопольтури / Лонська Людмила // Філологічний вісник уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини : зб. наук. праць / гол. ред. Л.М. Полюга. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2011. – Вип. 1. – С. 240-249.
14. Сагаровський А.А. Із фразеології центральнословобожанських говірок / А.А. Сагаровський // Лінгвістика. – 2010. – Вип. 3(21). – Ч. 1. – С. 200-206.
15. Ступінська Г.Ф. Фразеологічний словник лемківських говірок / Ступінська Г.Ф., Битківська Я.В. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. – 464 с.
16. Ступінська Г.Ф. Фразеологія лемківського говору української мови : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. – Тернопіль, 2000. – 198 с.
17. Турчин Є. Словник села Тилич на Лемківщині / Турчин Євгенія. – Львів : Українська академія друкарства, 2001. – 384 с.
18. Ужченко В.Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу. – 6-е вид. / Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. – Луганськ, 2013. – 552 с.
19. Чабаненко В.А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / Чабаненко В.А. – Запоріжжя, 2001. – 201 с.

20. Юрченко А.С., Ройзензон Л.И., Ройзензон С.И. Украинский диалектный словарь Харьковской области (Фрагменты словаря) // Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып. 272. – №8. – С. 192–207.

Анотація. У статті досліджено семантичні особливості та просторове поширення фразеологізмів із компонентом бублик на основі наративів, словників, фольклорних та етнологічних пам'яток. Визначено, що найчастіше цей компонент у складі фразеологічних одиниць виступає символом порожнього, беззмістовного через особливість зовнішнього вигляду – порожнини всередині виробу.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, діалектне мовлення, говір, компонент.

Summary. The fixation of texts of dialectal speech in different time periods and in different territories is a peculiar graphophone record in which the living language processes are represented.

The studying of spatial behavior of phraseological unit and its components on the basis of texts, dictionaries, folklore and ethnological sights are currently important. This makes it possible to identify the areas where the usage and understanding of the word coincides with its functions in the phrase, or only one of many meanings of the commonly used word becomes the phrase-forming one. It is important to analyze the phraseological systems of dialect speech, especially their structural and semantic characteristics and national-cultural specificity of phraseological units with dialect components.

The word *bublyk* has deep ethnocultural layers – this is a traditional Ukrainian product made from choux paste in the form of a circular ring-shaped cracknel, and therefore it is quite obvious that there is a complete coincidence of semantics, the component composition and structure of some phrases in different dialects.

On the basis of numerous folklore, ethnographic and lexicographical works it is determined that cracknel (*bublyk*), due to an unusual form, was often the object of jokes. The component *bublyk* as part of the constant linguistic units, very often acts as a symbol of empty, meaningless due to the appearance – the hollow in the middle of the product. Especially relevant and frequently used throughout the territory of the Ukrainian dialectal speech in the past decade, became the phraseological units with the notion of 'little to do; nothing to get' with the help of the words to earn, to get, to receive.

It is determined that in the studied linguistic units the form and properties of the cracknel are metaphorically re-conceptualized, therefore, in the composition of the phraseme, the component represents the features of human behavior, its actions and features of appearance.

Key words: phraseological unit, dialectal language, dialect, component.

Отримано: 30 березня 2017 р.

УДК 811.133.1:81'367.7

А. В. Лепетюха

РЕФЕРЕНЦІАЛЬНІ ВІДНОШЕННЯ ПРИ СИНТАКСИЧНІЙ СИНОНІМІЇ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ)

Референція як властивість простого або складного «лінгвістичного знаку відсилати до реальності» [12, 488], тобто до певного референта, або «віднесеність актуалізованих імен, іменних виразів чи їх еквівалентів до об'єктів дійсності (референтів або денотатів)» [6, 121] обумовлюється семантикою мовно-мовленнєвого знаку, яка є одночасно конвенціональною і ко(н)текстуальною, оскільки вона становить результат взаємовідношень між «постійним семантичним внеском лінгвістичної одиниці, тобто її смисловим ядром, схематичною формою і контекстом, в якому вона продукується» [21, 2].

У сучасному мовознавстві синтаксична синонімія не вивчається з погляду референціальних відношень у континуумі мовно-мовленнєва інцидентія, що обумовлює актуальність цього дослідження.

Метою статті є вивчення референціальних відношень у процесі каузації (породження) моно- та поліпредикативних висловлень з синтаксичною синонімією (далі – СС) зі збереженням або зміною мовно-мовленнєвого режиму інцидентії.

Предметом цієї наукової розвідки є референціальні відношення між компонентами синонімічних моно- та поліпредикативних висловлень з різними режимами інцидентії.

Об'єкт дослідження становлять моно- та поліпредикативні висловлення з синтаксичною синонімією сучасної французької художньої прози.